

זכר לדבר - העריכה המשיחית של רבי יהודה הנשיא* / יעקב מאיר

פורסם ב'קונטרס' של ישיבת 'שיח יצחק'

חלק א'

מאמתי קורין את שמע בערבים משעה שהכהנים נכנסים לאכל בתרומתן
ברכות א א ע"פ כת"י קויפמן

המשנה הראשונה בש"ס איננה דווקא המשנה הבסיסית ביותר או זו שנותנת ללומד את המידע
הבסיסי ביותר בעזרתו יוכל להתחיל ללמוד את התורה, תעיד על כך השאלה הראשונה של הבבלי
'תנא היכא קאי דקתני מאימתי?' כאילו אמר הבבלי – רגע, רגע, לאן אתה קופץ? קודם תגיד לי
שיש קב"ה, אחר כך שהוא אחד, אח"כ שיש להזכיר זאת שלוש פעמים ביום, אחר כך תשאל ממתי
קוראים ק"ש בערבית.

אך לא זו דרכה של המשנה. המשנה פותחת באמצע ענין, פעמים רבות יהיה תורף הענין
באמצע הפרק ולא במרכזו, פעמים אחרות יהיה תורף הענין מסומן בצורת ארמז לפסוק¹. יתרה
מזאת, משנת 'מאימתי' לא נהגתה כדי לשמש כפתיחת הש"ס, היא נערכה כמשנה הראשונה
שבש"ס ע"י רבי יהודה הנשיא בסוף ימי התנאים (שנת 170 לספירה בערך). אך אף על פי שאין
בתכנה הגלוי כל סממן של פתיחה הרי שבעריכתה של המשנה ישנם סימנים המעידים על כוונת
העורך ועל המסר העקיף שהוא מבקש להעביר. נדמה לי שאפשר לטעון שרבי יהודה הנשיא שיבץ
את המשנה הזו בתור פתיחה לכל הש"ס משום שהיא מכילה את תמצית עבודתו ואת תמצית
רעיונותיו ותקוותיו על הגאולה.

השאלה בה פותחת המשנה היא 'מאימתי קורין את שמע בערבין'. קריאת שמע היא מצווה
שחלה על כל אדם מישראל, ועל כן כל אדם מישראל צריך סימן שיזכיר לו שאפשר להתחיל לומר
ק"ש. המשנה עונה מיד 'משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן', ה'שעון' של המשנה נלקח מסדר
עבודת הכהנים. בזמן ביהמ"ק היו הכהנים טובלים בכל יום ולא היו נכנסים לאכול עד הערב שמש,
שגם כהן טבול יום יוכל לאכול איתם, וזמן זה היה ידוע בעם.

. קביעת הזמן יוצרת מרכז אליו נשואות עיני כל מי שרוצה לדעת מתי לקרוא ק"ש. המדד על
פיו נקבע הזמן משמש כמגדל שעון, כמו 'ביג-בן' המחבר את כל ישראל ביחד. המשנה בחרה

* תודה לאחותי טל שבחברותא איתה נבט הגרעין של הרעיון.

¹ כמו כאן, כפי שמפענח הבבלי במדויק - תנא אקרא קאי דכתיב 'בשכבך ובקומך', וכפי שטענתי גם לגבי משניות
נזיר וביכורים במאמר 'מחלוקת בית שמאי ובית הלל לגבי הקדש טעות בקונטרס ###'. ועוד נוספו מאז דוגמאות
רבות, למשל דוגמא אחת היא משנת 'שנים אוהזין' שברקע שלה עומד סיפור משפט שלמה, רעיון זה הוא של אורי
בן דוד ואם כבר הזכרנוהו אפשר גם לאחל לו מזל טוב על אירוסיו עם כרמל! יו-הו!

לקשור את כל ישראל בזמן שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. במלים אחרות – בעבודת בית המקדש. ובמשנה זו בחר רבי יהודה הנשיא לפתוח את הש"ס שלו.

מה פירוש 'בחר'? לפני רבי יהודה הנשיא היו שתי אפשרויות, לשבץ את המשנה שלנו או לשבץ ברייתא אחרת, שעל אף שרבי בחר בסופו של דבר שלא להכניס אותה אל המשנה שמרו אותה תלמידיו, ר' חייא רבה ור' אושעיא עורכי התוספתא, ושיבצו אותה בראש התוספתא:

מאימתי קורין את שמע בערבין משעה שבני אדם נכנסין לאכול פיתן בלילי שבתות דברי ר' מאיר וחכמי אומ' משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומה² סימן לדבר צאת הכוכבים ואף על פי שאין ראה לדבר זכר לדבר 'חציים מחזיקים ברמחים מעלות השחר ועד צאת הכוכבים'.
תוספתא ברכות א א ע"פ כת"י ערפורט

התוספתא פותחת בדעה של ר' מאיר, מתלמידי ר' עקיבא, בן דור יבנה שחי אחרי החורבן, והוא מסמן 'שעון' אישי: 'משעה שבני אדם נכנסים לאכול פיתן בלילי שבתות'. השעה כאן היא קבועה, אכילת הפת בליל שבת חייבת להיות אחרי השקיעה³, אבל ה'שעון' אליו נשואות עיני כל ישראל איננו אחד. אין כאן מרכז. אין כאן מקדש.

חכמים, לעומת זאת, משאירים את המרכז בבית המקדש אבל בשינוי חשוב: 'משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן'. 'זכאין' ולא 'נכנסין'. בזמן שנשנתה המשנה היו הכהנים נכנסים ממש לאכול בתרומה, אבל בזמן שנשנתה הברייתא שבתוספתא היו הכהנים זכאים להיכנס אך לא היה להם לאן. חכמים מבקשים להשאיר את הזיכרון של ביהמ"ק חי בלב העם ולכן הם קובעים את זמן ק"ש לפי הזמן בו היו אמורים הכהנים להיכנס לאכול בתרומתן אם היה המקדש בנוי. כל אדם מישראל שיתלבט מתי להתחיל לקרוא ק"ש, יעלה על שפתיו את הברייתא ומיד יזכר בחסרון המקדש. דא עקא שעבודת המקדש כבר איננה עבודה חיה ועל כן לא יוכל לדעת האדם מישראל מתי היו הכהנים אמורים להיכנס לאכול, ולכן היו חכמים צריכים לקבוע 'סימן לדבר צאת הכוכבים'!

לכאורה, אם צאת הכוכבים היא הסימן לתחילת זמן ק"ש היה אפשר לוותר על המשפט הקושר את הזמן לזכאותם של הכהנים לאכול, אלא שאז היה אובד הפוטנציאל המשיחי של ההלכה הזו. חכמים ביקשו לטעון את תחילת זמן ק"ש במטען משיחי, שהלכה זו תגרום לכל יהודי לזכור את הזכות שנשללה להיכנס ולאכול, ולהתאבל, ולשמור להבה קטנה של תקווה בלב שהנה, עוד מעט יוכלו הכהנים לשוב ולממש את זכותם⁴.

² בכת"י וינה ובדפוס ראשון: 'בתרומתן'.

³ למשל יר' פסחים ריש פרק י'

⁴ בכת"י קויפמן הגירסה של המשך המשנה, בחלק בו מסביר ר"ג את דעתו מדוע מותר להמשיך לקרוא ע ד חצות, היא 'אם לא עלה עמוד השחר זכאין אתם לקרות' במקום 'רשאין' ע"פ הנוסח בדפוסים שלנו. ועל דרך הדרשה

בקטע גניזה של התוספתא שלנו השתמרה מסורת חריפה אף יותר: 'מאמתי קורין את שמע בערבין משעה שבני אדם נכנסין לאכל פיתן בלילי שבתות דברי ר' מאיר וחכמי אומ' משעה שהכהנים נכנסין לאכל פיתן בלילות וסימן לדבר יציאת הכוכבים... (ההמשך פאו"י כמו בנוסח שהבאתי למעלה)'. ע"פ גירסה זו מה הנפקא מינה בין ר' מאיר לחכמים? ר' מאיר מבטא את האבל על אבדן המקדש בפיזור ה'שעון' לכל אחד ואחד מישראל, אך חכמים שונים את משנתם כואריאציה על המשנה המקורית – במקום 'שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן' – 'שהכהנים נכנסים לאכול פיתן בלילות'. כמה צער יש בשינוי הקטן הזה – כמו אומרים: איך הגענו לכדי כך שכהנים נכנסים לאכול את פיתם כאחד האדם ולא את התרומה המגיעה להם?

ולא בזו בלבד הסתפקו חכמים, כדי לטעון את ההלכה במקסימום מתח משיחי הם קשרו אותה לפסוק ולפניו הקדימו הקדמה שכולה אבל: 'ואף על פי שאין ראייה לדבר, זכר לדבר'. כאומרים – אנחנו מתעסקים כאן בזיכרון היסטורי, לא בראיות. אין לנו ראיות. יש לנו זיכרון שהולך איתנו באמצעות ההלכה ובאמצעות הפסוקים השגורים על לשוננו. אם נשמור על התורה ימשיך ה'זכר', משום ש'ראיה' כבר אין. והפסוק אותו בחרו חכמים לקשור לכאן הוא: 'חציים מחזיקים ברמחים מעלות השחר ועד צאת הכוכבים'. הרי הפסוק בהקשרו המלא:

א וַיְהִי כַאֲשֶׁר שָׁמַע סַבְלֵט נְטוּבְיָה וְהַעֲרָבִים וְהַעֲמָנִים וְהָאֲשֻׁדּוּדִים, כִּי-עָלְתָה אַרוֹכָה לְחַמּוֹת יְרוּשָׁלַם--כִּי-הִחְלוּ הַפְּרָצִים, לְהִסָּתֵם; וַיִּחַר לָהֶם, מְאֹד. **ב** וַיִּקְשְׁרוּ כָלֶם יַחְדָּו, לְבֹא לְהִלָּחֵם בִּירוּשָׁלַם, וְלַעֲשׂוֹת לוֹ, תוֹעָה. **ג** וַנִּתְפַּלֵּל, אֶל-אֱלֹהֵינוּ; וַנַּעֲמִיד מִשְׁמַר עֲלֵיהֶם יוֹמָם וְלַיְלָה, מִפְּנֵיהֶם. **ד** וַיֹּאמֶר יְהוָה, כִּשְׁל כַח הַסֶּבֶל, וְהַעֲפָר, הַרְבֵּה; וְאֶנְחֲנוּ לֹא נוֹכַל, לְכַנּוֹת בַּחוּמָה. **ה** וַיֹּאמְרוּ צָרִינוּ, לֹא יָדַעוּ וְלֹא יָדָאוּ, עַד אֲשֶׁר-נִבְּאוּ אֶל-תּוֹכֵם, וְהִרְגִנּוּם; וְהִשְׁפַּתְנּוּ, אֶת-הַמְּלָאכָה. **ו** וַיְהִי כַאֲשֶׁר-בָּאוּ הַיְהוּדִים, הַיְשָׁבִים אֲצֵלֶם; וַיֹּאמְרוּ לָנוּ עֲשֹׂר פְּעָמִים, מִכָּל-הַמָּקוֹמֹת אֲשֶׁר-תָּשׁוּבוּ עָלֵינוּ. **ז** וַאֲנַעֲמִיד מִתְּחִילוֹת לְמָקוֹם, מֵאֲחֵרֵי לַחֹמֶה--בְּצַחַחִים (בְּצַחַחִים); וַאֲנַעֲמִיד אֶת-הָעַם לְמִשְׁפָּחוֹת, עִם-חֶרֶב תִּיָּהֵם כְּמִחֵיהֶם וְקוֹשֵׁת תִּיָּהֵם. **ח** וַאֲכָא וַאֲקוּם, וַאֲמַר אֶל-הַחֲרִים וְאֶל-הַסְּגָנִים וְאֶל-יְתֵר הָעַם--אֶל-תִּירָאוּ, מִפְּנֵיהֶם: אֶת-אֲדֹנָי הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא, זָכְרוּ, וְהִלָּחֲמוּ עַל-אַחֵיכֶם בְּנֵיכֶם וּבְנֵי תִיכֶם, וְנִשְׁיָכֶם וּבְתִיכֶם. {פ}

ט וַיְהִי כַאֲשֶׁר-שָׁמְעוּ אוֹיְבֵינוּ, כִּי-נִדְּעָ לָנוּ, וַיִּפְּר הָאֱלֹהִים, אֶת-עֲצָתָם; וּנְשׁוּב וּנְשׁוּב (וּנְשׁוּב) פָּלְנוּ אֶל-הַחֹמָה, אִישׁ אֶל-מְלֹאכְתּוֹ. **י** וַיְהִי מִן-הַיּוֹם הַהוּא, חֲצִי נְעָרֵי עוֹשִׂים בְּמִלְאכָה, וְחֲצִים מְחַזְּקִים וְהַרְמָחִים הַמְּגַנָּים, וְהַקְּשָׁוִים--אֲחֵרֵי, כָּל-בֵּית יְהוּדָה. **יא** הַבּוֹנִים בַּחוּמָה וְהַנְּשָׂאִים בַּסֶּבֶל, עוֹשִׂים; בְּאֶחָת יָדוֹ עוֹשֶׂה בְּמִלְאכָה, וְאֶחָת מִתְּזַקֵּת הַשְּׁלַח. **יב** וְהַבּוֹנִים--אִישׁ חֶרֶב וְאִסוּרִים עַל-מִתְּנִיּוֹ, וּבּוֹנִים; וְהַתּוֹקֵעַ בְּשׁוֹפָר, אֲצֵלֵי. **יג** וַאֲמַר אֶל-הַחֲרִים וְאֶל-הַסְּגָנִים, וְאֶל-יְתֵר הָעַם--הַמְּלֹאכָה הַרְבֵּה, וְרַחֲבָה; וְאֶנְחֲנוּ, נִפְרָדִים עַל-הַחֹמָה, רְחוּקִים, אִישׁ מֵאֵחָיו. **יד** בְּמָקוֹם, אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶת-קוֹל הַשּׁוֹפָר, שָׁמָּה, תִּקְבְּצוּ אֵלֵינוּ; אֶל הַיְנוּ, יִלָּחֶם לָנוּ. **טו** וְאֶנְחֲנוּ, עוֹשִׂים בְּמִלְאכָה; וְחֲצִים, מְחַזְּקִים בְּרַמְחִים. מעלות השחר, עד צאת הכוכבים. **טז** גַּם בְּעֵת הַהִיא, אֲמַרְתִּי לָעַם--אִישׁ וּנְעָרוֹ, יִלְיִנוּ בְּתוֹךְ יְרוּשָׁלַם;

אפשר לומר שהזכאות מלאת הציפיה המשיחית של דור המקדש הוחלפה בזכאות של האפשר אבל בקושי של בניו של ר"ג בדור יבנה.

וְהָיוּ-לָנוּ הַלֵּילָה מְשֻׁמֵּר, וְהַיּוֹם מְלֹאכָה. יֵז וְאֵין אָנִי נְאֻחִי וְנִעְרִי, וְאֲנִשִּׁי הַמְשֻׁמֵּר אֲשֶׁר אֲחֶרֶי--אֵין-אֶנְחֶנּוּ
פ' אֲשֻׁטִים, בְּגִדְנוּ; אִישׁ, שְׁלַחוּ הַמַּיִם. {ס}

נחמיה פרק ד'

עולי ציון מגיעים לירושלים ומתחילים לבנות מחדש את חומות העיר. מול הצקותיהם של סנבלט וטוביה אומר להם נחמיה דברי חיזוק ועידוד 'אל תיראו מפניהם, את א-דני הגדול והנורא זכורו והילחמו על אחיכם, בניכם ובנותיכם, נשיכם ובתיכם'. הפסוק בו משתמשת התוספתא שלנו מתאר את יום העבודה של הבונים את בית המקדש מחדש, יום מלא מהבוקר ועד צאת הכוכבים. אם כן מהו ה'זכר לדבר'? כך כותב ר"ל גינזבורג בחידושו לירושלמי על הברייתא שלנו:

'...שהפסוק בנחמיה שנאמר בו שהיו עושים במלאכה עד "צאת הכוכבים" הוא כעין סמך לדבר שצאת הכוכבים התחלת לילה ולכן זמן ק"ש בשעה שהכהנים נכנסין שהוא צה"כ. ולפי דרכינו למדנו שצ"ל בירוש' צאת במקום משיצאו, וכן הוא לנכון בתוספתא ... שכווננו כאן להמלים צאת הכוכבים שבנחמיה. ועיין בדבור הבא שהערוטי שלא מצינו לתנאי א"י שהשתמשו בצאת הכוכבים להגבלת הלילה, וזו מחזיק השערתנו ש"צאת הכוכבים" בברייתא זו שבתוספתא ובירוש' הוא צֶטֶט מנחמיה וכווננו לומר שכשם שבזמנו שלנחמיה היו עושים שמלאכתם עד צאת הכוכבים כך הכהנים נכנסין לאכול תרומתן אחרי שנפנו ממלאכתם...'

חידושים בירושלמי כרך א' עמ' 13

זמנו של נחמיה הוא זמן בנין בית המקדש השני. היהודי, המכיר את התנ"ך על פה, איננו יכול להתעלם מן הסיטואציה שבה נאמר הפסוק הנסמך לכאן, ועוד יותר מכך איננו יכול להתעלם מן הקריאה שמופיעה פסוק אחד בלבד לפניו: 'במקום אשר תשמעו את קול השופר שמה תקבצו אלינו, א-לוהינו ילחם לנו!'. קשירת זמן צאת הכוכבים עם מעשה בנין בית המקדש השני, ולו מתוך בחירת הציורף התנ"כי, הלא תנאי, - 'צאת הכוכבים', יוצר רצף אסוציאטיבי בלתי נמנע. הקורא ק"ש ושואל מאימתי לקרותה ויודע את הברייתא (על-פה כמובן), יזכר מיד שזמן זה הוא הזמן בו הכהנים זכאין לאכול בתרומתן אך לא נכנסין משום חורבנו, יזכר מיד שזמן זה הוא זמן צאת הכוכבים, ויזכר מיד במעשה בנין המקדש השני 'איש חרבו אסורה על מותניו' שהוא 'זכר לדבר' זמן ק"ש. הלימוד על-פה יוצר עולם אסוציאציות קולקטיבי של עם ישראל כולו.

סיכום ביניים

המשנה הראשונה היא משנה מזמן הבית, הכהנים בה יכולים ממש להיכנס ולאכול בתרומת, לאפוקי מהברייתא שבתוספתא בה הם רק זכאין להיכנס לאכול, או למצער נכנסים לאכול פיתן בלילות כאחד האדם.

לעומת זאת הברייתא שבתוספתא נשנתה מאוחר יותר ואפשר למקם אותה בדור יבנה על פי איזכור שמו של ר' מאיר, תלמידו של ר' עקיבא, בתוכה. ניכר שר' מאיר וחכמים הכירו את המשנה

ושנו את הברייתא כואריאציה של המשנה המפורסמת. הברייתא יוצרת עולם אסוציאציות שלם שמעורר מצד אחד אבל ומצד שני קורא לפעולה – לקום ולעלות לבנות את בית המקדש. האבל – ע"י המילה 'זכאין' שמזכירה את הזכאות שאינה יכולה להתממש; הקריאה לפעולה – ע"י הציטוט מנחמיה, ציטט שיוצר גזרה שווה בין החורבן ההוא, מתוכו נבנה בית המקדש השני, לבין החורבן הנכחי, מתוכו מבקש יוצר המשנה לקרוא לבנין בית המקדש השלישי. משנה זו היא משנה משיחית במובהק ותוך פסיקת הלכה 'תמימה' היא מציפה מסר חתרני וצועקת צעקה חד משמעית⁵. יתכן מאוד שהרקע ההיסטורי לשניית הברייתא היה מרד בר-כוכבא (2-131 לס').

אם היתה הברייתא הזו משובצת בראש הש"ס היה זה מעשה חד משמעי שאין לטעות בו ושמשמעותו היא כמו קריאתו של מתתיהו במודיעין 'מי לה' אלי'. אולי אף בצורה חריפה יותר ממתתיהו שכן הברייתא מכילה את הרבדים ההיסטוריים הטוענים אותה במתח משיחי עצום ובציפיה אין קץ. על פי הברייתא כל אמירת ק"ש היא אמירת שמע על קידוש השם, אמירת שמע שרגע לפני היציאה למאבק לחיים או למוות, וכל זאת על אף שאין הבדל להלכה בין הברייתא למשנה.

חלק ב'

דור יבנה התפזר מסיבות שונות, כשלוך מרד בר כוכבא והוצאתו להורג של ר' עקיבא, יחד עם תיגבור הכוחות הרומאיים שנועד למנוע מרד נוסף, חתמו את הגולל על יבנה וחכמיה. דור אחד מאוחר יותר קם ר' יהודה הנשיא והוא נושא מסר משיחי מסוג אחר בכנפיו. ר' יהודה הנשיא החליט לערוך כסדר את כל המשניות שהסתובבו בימיו בפיות החכמים. כפי הנראה לא היתה עריכה זו עריכה שבכתב והמסורות המשיכו לרוץ בע"פ עוד זמן רב, עיקרה של העריכה היה בחירה מה יכנס לתוך הקאנון ומה לא. בחירתו של ר' יהודה הנשיא להכניס את משנתנו 'משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן' ולא את הברייתא המשיחית של דור יבנה היא בחירה נושאת מסר. רבי יהודה הנשיא החליט להעמיד בראש סדר המשניות שלו משנה מזמן הבית ולא משנה מדור יבנה הקוראת לבנות מחדש את הבית. מדוע?

כדי להבין זאת נציץ בפרק משניות מיוחד ויחידי במינו – הפרק הראשון של מסכת אבות. הפרק מונה את שלשלת הקבלה של התורה שבעל פה ממשה רבינו ועד רבן שמעון ב גמליאל. גם לפרק זה מספר מקורות מוקדמים שערך ר' יהודה הנשיא. אחד מהם הוא אבות דרבי נתן

⁵ אני זוכר שקראתי בספר 'אהל אלימלך' (ואני לא מצליח למצוא עכשיו את המקום בו מופיע הדבר) שר' אלימלך ור' זושא ישבו ללמוד. ר' אלימלך קרא 'מאימת' ותירגם 'פון ווען' (ממת). קם ר' זושא וצעק 'איך אתה יודע שזה 'פון ווען' ולא 'פון מיין פיר' (מאימת, לשון אימה)?" תפס את ראשו בבהלה ויצא מן החדר בצעקות פחד. על דרך המדרש אפשר לראות בסיפור הזה את שני רבדי הקריאה במשנה שלנו, על פני השטח אפשר לקרוא כאן שאלה פשוטה – ממת זמן ק"ש? אך מי שמוכן לטרוח ולהסתכל מעט מתחת לפני השטח ימצא רבדים של אימה ומתח שכמעט ואי אפשר לעמוד בו.

משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לשופטים, ושופטים לנביאים, ונביאים לחגי ולזכריה ולמלאכי, חגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנה"ג...
אדר"נ נו"ב פ"א א:

ההבדל הבולט בין מקור זה לבין המשנה באבות הוא שתי 'תחנות העברה' נוספות שהושמטו ממשנתנו – השופטים וחגי זכריה ומלאכי (שלושתם בחדא מחתא, כתחנה אחת). פינקלשטיין, אחד מראשוני החוקרים, מונה מספר 'שרשראות קבלה' שכאלו ומציין שהמשותף לכולן הוא המספר 14 ושמי שמגיע אחרי מספר 14 הוא בדרך כלל נושא בשורה חדשה⁶. נראה שהיתה זו מעין מוסכמה שמעבר משלב לשלב חייב להיות דרך 14 חוליות שלשלת, כך היא שלשלת הקבלה הכהנית בדברי הימים, כך גם שלשלת הקבלה הנוצרית בברית החדשה וכך גם פרק א' באבות. שתי המשניות היחידות שאינן מופיעות ברצף של המקור באדר"נ הן שתי המשניות האחרונות, משם רבן גמליאל, שמעון בנו ורבן שמעון בן גמליאל⁷. רשב"ג ושמעון בנו הם אותו אדם, פעם אחת כשעוד ישב לפני אביו ופעם שניה מאוחר יותר כשכבר נעשה 'רבן' בפני עצמו⁸.

נראה שרבי יהודה הנשיא השמיט שתי תחנות משרשרת הקבלה כדי להכניס שתי תחנות נוספות בסופה. משניות ר"ג ורשב"ג ולא לחרוג מהמספר 14. חובבי ספקולציות ורכילויות יאמרו שרבי ביקש לקבוע את אבותיו כנושאי התושב"ע, אך על אף שהסיבה הזו מתקבלת על הדעת לי נדמה שישנה סיבה נוספת.

אביו של רבי היה רשב"ג דיבנה, סבו היה ר"ג דיבנה (שנת 120-130). סב סבו היה רשב"ג הראשון שחי בזמן החורבן ואב סב סבו היה ר"ג הראשון שחי בזמן הבית (70-60). האם שתי המשניות האחרונות בפרק הן של ר"ג ורשב"ג של דור יבנה או של אלו מזמן הבית?
'ארשב"ג אל תהא מגלגל [בדין⁹ שהוא] אחד מג' רגלי העולם, למה, ששנו חכמים על שלושה דברים העולם עומד, על הדין ועל האמת ועל השלום. תן דעתך שאם הטית את הדין שהיא מזעזעת העולם שהוא אחד מרגליו'.

⁶ פינקלשטיין, 'מבוא למסכתות אבות ואבות דרבי נתן', עמ' ט'-י"ד.

⁷ רבן גמליאל אומר, עשה לך רב, והסתלק מן הספק; ואל תרבה לעשר אומדות. שמעון בנו אומר, כל ימי גדלתי בין החכמים, ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה; ולא המדרש הוא העיקר, אלא המעשה; וכל המרבה דברים, מביא חטא. רבן שמעון בן גמליאל אומר, על שלושה דברים העולם קיים--על הדין, ועל האמת, ועל השלום. מקורותיהן הנפרדים נמצאים באדר"נ נו"א סוף פרק כ"ב ל"ח, נו"ב פל"ב ל"ה:

⁸ אם כן מדוע בכלל לטרוח ולכלול מימרא נוספת של רשב"ג ולא להסתפק במימרא הראשונה? אולי משום שהנוסח של המימרא שלו קרוב לנוסח של המימרא של שמעון הצדיק איתה נפתחה שלשלת הקבלה, סגירה נאה זו של השלשלת יכולה להיות מניע להוספת המימרא. יש לציין שישנן שתי נוסחאות למימרא זו. על ג' דברים העולם קיים, כך בכת"י קאופמן ופרמה וכן בחלק מהדפוסים, מול 'עומד' בדפוס ראשון ובחלק מהראשונים. ודאי שהנוסחה 'עומד' סוגרת בצורה יפה יותר את הפרק, אלא שהיא גם מעוררת קושיה. המאירי נסמך על ההבדל בגירסאות בביאורו עמ' 80 'וצריך לעיין היאך נחלק רשב"ג עם שמעון הצדיק שהיה מאנשי כנה"ג, וראוי לפרש שאין כאן מחלוקת ושני הלשון יורה כן שבזו אמרו לשון עומד ושם אמרו לשון קיים...'

⁹ 'בדין' הושלם בין השורות וההשלמה, על פי הקשר, נכונה במובהק.

רשב"ג מצטט את המשנה שאנו מכירים משמו שלו בלשון 'ששנו חכמים'. במקרים רבים אחרים ניתן לומר שמימרות שנשנו משם חכמים נלמדו בעצם מרבתייהם, אך במשניות אבות ודאי שהמימרות המצוטטות בשם חכמים היו יחודיות להם ומשום כך הובאו. פרק א' באבות הוא אחד הפרקים המוקדמים ביותר שבידינו ולכן אני מניח שהוא עמד לפני דברים רבה ולא להיפך. נראה שרשב"ג השני, דיבנה, מצטט את דברי רשב"ג הראשון, סבו, מזמן החורבן. אם כך נמצא שמשנת 'רשב"ג אומר' באבות היא של רשב"ג הראשון וממילא גם משנת 'שמעון בנו', ומלשון 'בנו' נלמד שמשנת 'אמר ר"ג' היא של ר"ג הזקן. ניתן להקשות על כך שאם זהו הסיפור מדוע לא מזכיר רשב"ג את סבו בשמו? ואין לי תשובה על הענין.

רבי עורך את הפרק הראשון באבות כך שהוא מונה את שלשלת הקבלה ממשה עד רשב"ג הראשון כשרשרת של י"ד תחנות שמשמעותה ששלב אחד הסתיים ושמיד אחריו צריך להגיע השלב הבא, החידוש. והנה המשנה הראשונה בפרק ב' באבות היא:

רבי אומר, איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם-- כל שהיא תפארת לעושיה, ותפארת לו מן האדם. והוי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות; והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עבירה כנגד הפסדה. והסתכל בשלושה דברים ואין אתה בא לידי עבירה, דע מה למעלה ממך-- עין רואה, ואוזן שומעת, וכל מעשיך בספר נכתבין.

אבות פ"ב א'

רבי מעמיד את עצמו כתחנה הבאה אחרי שלשלת הי"ד שמגיעה עד חורבן הבית. אילו היתה המימרה האחרונה בפרק א' שייכת לדור יבנה היתה האמירה שבשילוב שמו של רבי מיד בפתיחת פרק ב' שרבי הוא ממשיכו של דור יבנה שפוזר בידי הרומאים. אך רבי מדלג על ריב"ז, מדלג על ר' עקיבא ותלמידיו, מדלג על ר"ג ורשב"ג דיבנה – אבותיו, וממקם את עצמו כחוליה הבאה אחרי דור החורבן. ולא זו בלבד, העריכה המתבקשת היתה למקם את ריב"ז בתור החוליה הבאה משום שהוא האחרון שנשנתה בו לשון 'קיבל', הוא האחרון לקבלה החיה מסיני, אך רבי דוחה אותו אל המשך הפרק ומעמיד את עצמו בראשו.

רבי ראה את עצמו כמשיח. החידוש שבעריכת המשנה יכול להיחשב ודאי כפתיחתה של שרשרת מסירה חדשה. ולא זו בלבד - הפרוייקט העצום של עריכת המשנה אמור היה, בעיני רבי, להחליף את בית המקדש בתור מרכז החיים היהודיים. רבי קשר את פועלו בצורה ישירה לחורבן המקדש ובחידושו ההלכתיים ניסה לכוון תודעה חדשה בעם, תודעה 'משיחית ריאלית'¹⁰. 'אמר

¹⁰ 'בסוף תקופת התנאים עולה לזמן קצר שוב עדות לתפיסה ריאלית של תקוות גאולה הקשורה במאורע הסטורי ממשי. קשורה היא באישיותו המיוחדת של רבי יהודה הנשיא. חכמי הדור, ר' חייא הגדול ור' שמעון בן חלפתא, אומרים: 'כך היא גאולתן של ישראל בתחילה קימאה קימאה כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת' ... כסימן

רבי אלעזר אמר רבי חנינא: רבי נטע נטיעה בפורים, רחץ בקרונה של צפורי בשבעה עשר בתמוז ובקש לעקור תשעה באב, ולא הודו לו¹¹. רבי ביקש להפסיק להתאבל¹² ולהתחיל לראות במצב הפוליטי הפושר ונטול המקדש שבזמנו את ימות המשיח ובפועלו בעריכת המשנה את התחלת שלשלת הקבלה הבאה. גם מול תלמידיו רבי נוהג ומציג עצמו כמשיח:

בעא מיניה רבי מרבי חייא: כגון אני מהו בשעיר?

הוריות י"א:

כלומר - האם דיני כדין מלך? וכן אחרי שישבו ודרשו במגילת תענית וניגף רבי באצבעו:

'א"ל ר' חייא: בחובינו מטתך כן דכתיב 'רוח אפנו משיח ה'...

ירושלמי שבת פט"ז ה"א

זמן לקשור קצוות. לפני רבי יהודה הנשיא עמדו שני מקורות שהיו יכולים להיכנס לראש המשנה – המקור מזמן הבית בו הכהנים נכנסין לאכול בתרומתן ולעומתו המקור המשיחי מזמן יבנה, הקורא לעם לקום ולבנות את המקדש מחדש. רבי בוחר להניח בצד את משנתם המשיחית של דור יבנה ולהכניס את המקור מזמן הבית, כמו אומר בעקיפין – אין מה לקום ולבנות את הבית מחדש, תראו, הכהנים נכנסין לאכול בתרומתן ממש. אני, רבי, הקמתי לכם את המקדש מחדש, בעריכת המשנה הזו עצמה. בחירתו זו של רבי היא בחירה לדורות, האם צדק בבחירתו? האם בחר נכון? אינני יודע. מצד אחד המקדש עודנו חרב, ומצד שני התקוות לקום ולבנותו קמות ועולות בכל דור מחדש ומכך נראה שהמשנה איננה מספיקה לנו.

לקידוש החודש נבחרה הסיסמה: 'דוד מלך ישראל חי וקיים'¹⁰ ויתכן שיש קשר בין מציאת מגילת יוחסין, שנאמר בה 'הלל מדוד' ועלייתם של חכמים לירושלים וחידושו של 'קהלה קדישא בירושלים' – לבין תקוות משיחיות ריאליות. א. א. אורבך, חז"ל אמונות ודעות, עמ' 609.

¹¹ מגילה ה.

¹² 'רבי היה דורש 'בלע ד' עשרין וארבע אפין, ור' יוחנן הוה דריש אשיתין אפין, לאו ר' יוחנן רבא מן דרבי, אלא רבי על שהיה סמוך לחרבן בית המקדש היה נזכר והיה דורש ובוכה ומתנח וחוור ובוכה ומתנחם ופוסק, ור' יוחנן על ידי שלא היה סמוך לחרבן בית המקדש היה דורש והולך ולא פוסק' איכ"ר ב', וגם ירושלמי תענית פ"ב ה"ד. הבאתי כאן נוסח איכ"ר ע"פ שלמה באבער שלשונו פשוטה ושלמה יותר. שבע הפעולות שמבצע רבי (דורש ובוכה וכו') מקבילות אולי לשבעת ימי השבעה, בזכותם יכול היה רבי לקום מן האבל. רבי חי באמצע-סוף המאה השנייה לספירה ור' יוחנן חי בדור השני של האמוראים והיה תלמיד של ר' אושעיה, תלמידו של רבי. פער הזמן ביניהם לא היה גדול עד כדי כך. אולי הכוונה כאן היא שדמותו ופועלו של רבי סמוכה יותר לחרבן בית המקדש, אך אולי כבר הפלגתי בדרשתי...

תלמידיו של רבי, ר' אושעיא מקיסרין ור' חייא רבה, לא הסכימו עם דעתו¹³ וערכו את הברייתא החיצונית בראש התוספתא שלהם. תפקידה של התוספתא, מחד, לשמור על כל הברייתות שרבי לא הכניס אל המשנה (עובדה זו היא זו שהעניקה להן את שמן – ברייתות) ומאידך להיות כלי להכיל בו רעיונות ודעות שרבי ביקש להוציאם אל מחוץ לגדר. עריכת הברייתא המשיחית בראש התוספתא יש בה מעין 'זה כנגד זה' לראש המשנה ואף הצהרת כוונות בדבר הדרך שר' חייא ור' אושעיא בחרו ללכת בה. לא לחינם ר' חייא הוא זה שמביא את הברייתא כדעה נוספת בירושלמי על אתר.

אמנם רבי הכריז על עצמו כמשיח, אך התקבלותה של משנתו איננה ענין של יום אחד, נדמה שעד שהגיע ר' יוחנן בן נפחא, בדור השני לאמוראי א"י והכריז 'אני אין לי אלא משנת רבי'¹⁴ לא הפכה המשנה, ועמה אמירתו המשיחית הריאלית של רבי, למציאות.

לימות המשיח עצמו הקדיש רבי פינה חמה דווקא בסוף הפרק הראשון של משנתו, שנערך 'זה כנגד זה' מול פתיחת הפרק, במשנה שהיא במובהק מימות יבנה (ראב"ע היה הנשיא הצעיר של הסנהדרין ובן זומא הוא תלמידו של ר"ע) –

מזכירין יציאת מצריים בלילות. אמר רבי אלעזר בן עזריה, הרי אני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי שתיאמר יציאת מצריים בלילות, עד שדרשה בן זומא: שנאמר "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצריים, כול ימי חייד" (דברים טז, ג)--"ימי חייד", הימים; "כול ימי חייד", הלילות. וחכמים אומרים, "ימי חייד", העולם הזה; "כול ימי חייד", להביא את ימות המשיח.¹⁵

ברכות סוף פרק א'

¹³ ר' חייא הוא דוגמא מובהקת לתלמיד החולק על רבו, וזכור גם הסיפור בו רבי שוכח את כל מה שלמד ור' חייא מלמד אותו בחזרה... עוד מחלוקות כאלו: מו"ק ט"ז, נדרים מ"א, ובאופן מובהק ואידיאולוגי – סנהדרין ל"ח.

¹⁴ בכל מקום שתזרוק בו אבן בירושלמי.

¹⁵ 'את' ולא 'ל', ע"פ כת"י קויפמן ופרמה ולא כפי שמופיע בדפוסים שלנו.